

STARA POVIJEST HRVATSKIH ZEMALJA U EUROPSKIM INTEGRACIJSKIM PROCESIMA

ROBERT MATIJAŠIĆ

Iako je tema plenarnog rada kongresa bila vrlo privlačna, "Hrvatska i Europa, integracije u povijesti", u pripremi teksta više sam puta zdvajao nad dvojbom hoću li pogoditi srž teme koja mi je zadana, bez banaliziranja diskursa o kojemu se danas u Hrvatskoj često, rado, a ponekad i neumjesno govori. Kako mi je, sljedeći princip kronološkog slijeda, namijenjeno prvo mjesto u redoslijedu tekstova, i u ovoj inačici izgovorenog na kongresu moram na samome početku izreći nekoliko metodoloških napomena bez pretenzija da se odnose na bilo što osim na ovaj moj doprinos temi Hrvatska i Europa – integracije kroz povijest.

Tema ovoga kongresa jedinstvena je prilika za pokušaj sastavljanja cjelovitog višeautorskog povijesno – esejističkog pregleda odnosa hrvatske povijesti, hrvatskoga naroda i njegovoga današnjega prostora prema Europi. To je vrlo suvremena tema, jer nam omogućava da progovorimo o povijesnim procesima koji se više nego očito odražavaju i u našoj današnjoj stvarnosti, a istovremeno je to i stalna tema europske povijesti i historiografije od najstarijih vremena do danas. Jer proučavanje povijesti, tj. prošlosti, i jest promatranje odnosa među ljudima, narodima, kulturama, tradicijama i prostorima. Zahvatimo li u tom proučavanju dovoljno veliko zemljopisno područje i dovoljno dugo vremensko razdoblje, zamijetit ćemo neprekidnu izmjenu integracijskih i dezintegracijskih silnica, jer one su zacijelo stalne u povijesti europskoga kontinenta i sredozemnoga prostora. Tako su integrativne tendencije primjerice prepoznatljive u doba Rimskoga Carstva, a dezintegrativne tendencije u vrijeme brojnih seoba naroda, vjerskih i političkih ratova, ideoloških podjela, totalitarističkih sustava itd. Nisu sve integrativne tendencije uvijek samo pozitivne, i nisu sve dezintegrativne tendencije uvijek samo negativne. To su dva posve ravnopravna procesa koja tako valja razumijeti i proučavati.

Naravno, kad danas govorimo o europskim integracijama mislimo prvenstveno na današnji suvremeni europski trenutak, na onaj europski proces integracije koji je započeo prije pola stoljeća. Ali kad se danas govori o ujedinjenoj Europi valja također podsjetiti da uz koncept jedinstva postoji i koncept raznolikosti: raznolikost tradicija, kultura, jezika, pa i raznolikost povijesnog razvitka. Mislim da možemo reći da nam povijest pokazuje da su u prošlosti uspješnije, dugovječnije bile one europske integracijske silnice koje su se

temeljile na gospodarskom interesu, a kratkoga daha ostale su, i s brojnim negativnim posljedicama, integracije utemeljene na ratovima, osvajanjima, nacionalističkoj euforiji, ili pak na asimilaciji i genocidu.

Na povijesne su procese u prošlosti utjecali kako fizički tako i kulturni zemljopis. Naravno, nekada su zemljopisni odnosi predstavljali mnogo čvršće barijere komunikacijama negoli danas, kad se udaljenosti svladavaju fizički neizmjereno brže nego prije samo stotinjak godina, da o elektroničkim komunikacijama ni ne govorimo.

U povijesti starijih i novijih razdoblja u uobičajenoj su uporabi pojmovi Zapadna Europa, sjeverna, srednja, sredozemna Europa, ili jugoistočna Europa. To su svojevrsne europske makroregije, skupine zemljopisno-političkih cjelina koje su imale i imaju manje ili više zajednički povijesni razvitak, ili barem određeni zajednički nazivnik u povijesnom smislu. Svojim položajem hrvatski prostor, od prapovijesti do današnjih dana – nekoliko tisuća godina – neprijeporno pripada srednjoeuropskom, sredozemnom i jugoistočnoeuropskom povijesno-zemljopisnom krugu. Povijest svakog od tih dijelova Europe utjecala je i na zbivanja i procese u nas, pa je i hrvatski prostor, etnički uglavnom ujednačen od Srijema do Istre i od Hrvatskog zagorja do Dubrovnika i Boke, vrlo raznolik u povijesnom razvitku. Dijelovi Hrvatske istovremeno su pripadali raznim državnim tvorevinama pa su i jezični, kulturni i politički utjecaji bili vrlo raznoliki. Mislim da među europskim narodima nema puno drugih sličnih primjera, naroda koji istovremeno pripada trima kulturnim i zemljopisnim krugovima. Ali to ne smije postati još jedna narcisistička krilatica o “jedinstvenosti” hrvatskoga etnosa i sama sebi dovoljna i dostatna značajka. To je samo činjenica koju valja uvažavati kad govorimo o identitetu s kojim ulazimo u europske integracije.

Suvremena integracija Europe i ne polazi od povijesnih, već gospodarskih pretpostavki. Uostalom, model integracije koji je danas na djelu nikada prije nije bio primijenjen, nije mogao biti primijenjen jer su se samo danas sklopile upravo okolnosti koje nas okružuju. Međutim, možemo govoriti o integrativnim razdobljima u prošlosti Europe, o onim povijesnim procesima koji su od vremena do vremena objedinjavali život, gospodarstvo i politički život pojedinih dijelova ili cjeline kontinenta. Međutim, raznolikost je uvijek poslije toga odnosila prevagu i uz vanjske utjecaje otvarala dezintegrativna razdoblja europske i sredozemne povijesti.

Mozaik raznolikosti europskih kultura počeo se slagati u prapovijesti, bezpismenoj ranoj povijesti kontinenta, ali glavni poticaji razvitku onoga što je mnogo kasnije postala europska uljudba došli su s Istočnog Sredozemlja, s prostora Bliskog Istoka. U Zlatnom polumjesecu začimje se poljoprivreda i početak neolitika, na istom prostoru razvijaju se i prve tehnologije preradbe kovina a s njima novo doba. Jedno i drugo, neolitizacija i metalurgija, šire se polagano i postupno s Istočnog Sredozemlja prema sjeverozapadu, pa se tako i hrvatski prostor u tim trenucima našao pred promjenama koje su zapadnu i sjevernu Europu zahvatile nekoliko stoljeća kasnije. Prepoznajemo i dva usporedna pravca prodora tih novosti: Jadranskim morem i Podunavljem, tako da je već tada hrvatski prostor bio podijeljen u dvije jasno odvojive zemljopisne i kulturne cjeline. Dok je s jedne strane Podunavlje u ranije doba bilo tehnološki naprednije zbog pogodnosti koje je taj prostor pružao u zemljoradnji i metalurgiji, pa su se na tom prostoru mogle razviti sjajne kulture čiji vrhunac predstavlja Vučedolska kultura u III. tis. pr. Kr., jadranski pravac je isprva bio manje spektakularan. Ipak, plovilo se i morem, ali Jadran i Sredozemlje su dobili daleko veći značaj tek kad se znatnije razvila tehnologija gradnje brodova i jedrenja sredinom II. tisućljeća pr. Kr., te prostorne orijentacije i zemljopisa oko VII-VI. st. pr. Kr.

Kroz materijalnu kulturu, širenje novih tehnologija zemljodjelstva i zanatsku proizvodnju prepoznajemo prve silnice integracije. Bliskoistočni korijeni Europe prva su dakle neprijeporna činjenica geneze kulturne povijesi kontinenta. U tome je značaj Sredozemlja neobično važan, iako danas ponekad podcijenjen. Mediteranizam je svakako jedna od najvažnijih podtočaka prapovijesnih korijena europske uljudbe. Bliski Istok, Sredozemlje i Europu najbolje povezuje grčka mitološka priča o Europi, kćeri feničkoga kralja Agenora, po kojoj je kontinent i dobio ime. U nju se zaljubio Zeus, te se pretvorio u bika kako bi joj se približio krijući se u stadu Agenorove stoke. Kad se Europa popela na njegova leđa, on je to iskoristio i preletio na Kretu. Tu se vratio u svoje božansko obličje, izjavio joj ljubav, koju mu je ona uzvratila i rodila mu je rodila tri sina, Minoja, Sarpedona i Radamanta. Minoj je postao kraljem na Kreti, Sarpedon u Kariji, Radamant na Cikladima i zapadnoj Anadoliji. Otmica Europe meaforički je početak europske uljudbe. Priča o Europi jamačno odražava i semitsku tradiciju u ranoj grčkoj indoeuropskoj kulturi, te povezuje dva svijeta: semitski istočni tada na vrhuncu moći, i indoeuropski zapadni, tada u nastajanju.

U to vrijeme datiraju i prvi doticaji našega jadranskoga i dinarskoga prostora s mikenskom civilizacijom. Mikenjani, moreplovci, već su sredinom II. tis. pr. Kr. uplovljavali u Jadran, ušće Neretve bila im je jedna od postaja, ali u posljednje su vrijeme i na istarskim gradinama toga doba pronađena svjedočanstva njihove nazočnosti. Trebalo je, međutim, proći još tisuću godina do značajnog porasta intenziteta veza Egeja i Jadrana. Sredinom I. tis. pr. Kr. promet je na toj trasi postao daleko gušći, grci su plovili do sjevernojadranskih emporija u Adriji i Spini, osnivali su kolonije na albanskoj obali, na otocima srednje Dalmacije (Korkyra oko 580., Issa i Pharos oko 390-380. pr. Kr.). Čvrste su bile i veze s Picenom i Apulijom, o čemu postoje neprijeporni arheološki podatci. Ali to nisu bile migracije, nego trgovačke veze koje danas prepoznajemo poglavito po predmetima na našem području, koji mogu biti rezultat kako trgovine, tako i pljačke i gusarstva.

Unutrašnjost hrvatskoga prostora, panonsku nizinu, preplavila su keltska plemena, ostavila neizbrisiv trag, ali mnogo manje značajnu etničku prisutnost. Kad se govori o seobama kontinentalnih, kopnenih naroda, valja, između ostaloga, razbiti i stereotip velikih i krvoločnih ratničkih skupina. Iako je bilo i takvih, brojni nomadi bili su organizirani u male, brzo pokretne skupine, koje su ponekad ostavile većega traga u suvremenim pisanim izvorima negoli materijalnih svjedočanstava svojega prolaza. Iako su Kelti zauzeli neke dijelove hrvatskog panonskog prostora, važniji je njihov utjecaj na skupine starosjedilaca koje su nastavile postojati obogaćene novim spoznajama. To nije prvo prožimanje kultura na kontinentalnoj razini na našem prostoru, ali prvo bolje dokumentirano u zoru pisane povijesti u ovim krajevima.

Grčka uljudba, a kasnije rimska država, prve su duhovne integrativne jezgre Europe. Iako je grčka civilizacija jedan od važnih temelja europske kulture, likovne umjetnosti, književnosti, filozofije itd., na nju nećemo trošiti previše vremena, uz ostalo i zato što je bila izrazito mediteranskoga karaktera, te nije, osim sporadično, prodirala u unutrašnjost europskog kontineta. Ipak, ne samo metaforički, nego i fizički prodor dobro je poznat u slučaju nalaza velikog i masivnog grčkog arhajskog brončanog kratera, visine 150 cm, pronađenog u kneževskoj grobnici u Vixu kraj Dijona, u središnjoj Francuskoj. Ili pak brojni nalazi grčkih slikanih vaza Heuneburgu i drugim keltskim opidima u južnoj Njemačkoj. Ali to je opet keltski kontekst, tako da u Keltima možemo prepoznati jedan od integrativnih čimbenika kraja europske prapovijesti.

To što je keltska uljudba zahvatila sjeverni, panonski dio hrvatskoga prostora, a nije južni, jadranski, od tada će postati konstantom hrvatskog povijesnog hoda. Fizička podvojenost Dinaridima, koji su prepreka komunikacijama (iako i korisno zaštićeno područje u nesigurnim i nemirnim razodbljima) stoljećima će, pa i do danas utjecati na identitet stanovnika između Drave, Dunava.

Kad je cijeli današnji hrvatski prostor krajem I. st. došao pod rimsku vlast, prvi je put objedinjen u jednu političku cjelinu. Do Augustove vladavine rimska se vlast postupno širila s obale prema unutrašnjosti, a tada je uspostavljena vanjska granica države na Dunavu, pa je provincija Ilirik obuhvaćala ogromno područje današnje R. Hrvatske, BiH Crnu Goru, polovicu Mađarske i rubne dijelove drugih današnjih država. Zato nije dugo postojala, jer je već odmah poslije 9. godine po Kr. podijeljena u dvije cjeline: Dalmaciju i Panoniju. Ponovljena je podjela na dvije zemljopisno funkcionalne cjeline, odvojene Dinaridima. No ipak, uspostavljene su komunikacije preko njih, jer je valjalo povezati Jadran s Podunavljem radi njegove važnosti zbog obrane Carstva.

Rimsko se Carstvo prostiralo na ogromnom prostoru od Britanije do Mezopotamije i od Dunava do Mauretanijske. Hrvatski prostor je samo mali dio velike države, važan zbog jadranske pomorske komunikacije i zbog veze Italije s Podunavljem. Zemljopisni položaj rimskih kolonija u nas točno pokazuje komunikacijske pravce koji su za rimsku vlast bili važni: Pola – Iader – Salona – Naron – Epidaur u provinciji Dalmaciji, te Siscia – Mursa

Međutim, mislim da je važno naglasiti da je Rimsko Carstvo svoju integrativnu funkciju na europskom i sredozemnom području ostvarilo više politički i vojnički, a manje kulturno i gospodarski. U kulturnom pogledu, ispod površine službene državne kulture koju su širile državne ustanove i rimski građani, cvjetala je pučka kultura na tradicijama starosjedilačkih naroda, stvarajući tako brojne regionalne inačice rimske kulture u svim provincijama Rimskog Carstva. U gospodarskom pogledu također je postojao državni monopol koji je mrežom dobavljača, trgovaca i poreznika, prekrpio cijelu državu, ali izvan te mreže ostalo je sitno poljodjelstvo, proizvodnja hrane za preživljavanje, ostala je trgovačka mreža regionalnog karaktera unutar pojedinih zemljopisnih cjelina. Iako postoji jedna rimska država, jedna rimska vlast, jedna rimska vojska, ne postoji rimsko gospodarstvo kao jedinstveni pojam, ne postoji tehnološko jedinstvo poljoprivredne ili zanatske proizvodnje na razini cijele države.

Rimska vlast je i u nas započela proces integriranja područja u cjelinu države koja je nastajala: ali u cjeloviti sustav bili su integrirani oni dijelovi našega područja koji su bili Rimljanima važni za funkcioniranje cijele države. Cestovna mreža, kolonije, mreža poreznih odnosno carinskih postaja, vojni logori, to je ono što se može smatrati integriranim u tadašnju Europu. A time je bio pokriven samo manji dio hrvatskoga područja. Relativno siromaštvo hrvatskoga prostora spektakularnim prirodnim bogatstvima koji su antičkoj civilizaciji bili važni i zanimljivi, glavni je uzrok ne odviše jakom intenzitetu kolonizacije rimskih građana, a time slabije romanizacije izvan spomenutih glavnih komunikacijskih pravaca. Romanizacija se općenito danas više ne smatra širokim procesom koji se nasilno provodio nad pokorenim narodima, već je to bila posljedica rimskog osvajanja tijekom dužeg vremenskog razdoblja. Prikladniji je stoga pojam akulturacije, koji označava kontakt, doticaje dviju kultura od kojih obično jača prevlada, ali ne naglo i nasilno, već postupno tijekom dužeg vremena poslije osvajanja. Bilo je i u nas, u teško pristupačnim područjima Dinarida, malih zajednica koje su živjele gotovo bez ikakvih doticaja s rimskom vlašću, a time i romanizacijom, pa su sačuvali prapovijesne tradicije koje su zatim prenijeli novim narodima koji su se ondje naselili u ranom srednjem vijeku.

Ipak, rimska je vlast potrajala u Europi i na Sredozemlju gotovo pet stoljeća, ili nešto manje oduzmemo li brojna razdoblja krize od III. do V. st. U svom je početku bila uspješna u vojnom širenju i nametanju rimske vlasti, ali kasnije se održala zahvaljujući održavanju ravnovjesja između političke hegemonije i gospodarske i kulturne decentralizacije.

Na hrvatskom prostoru ostavila nam je u nasljeđe fizičku podvojenost panonskog, dinarskog i jadranskog zemljopisnog kruga, ali i raznorodnost prapovijesnih tradicija na tim područjima. Vjerojatno najvažnije, rimska civilizacija iznjedrila je kršćanstvo, vjeru, ustanovu i svjetonazor što je u duhovnom, fizičkom i metaforičkom smislu predstavljala sponu između antičke i srednjovjekovne uljudbe. I rano se kršćanstvo širilo najprije gradovima u Dalmaciji i Panoniji, i to onima u kojima je promet ljudi i ideja bio intenzivniji, a to su bile kolonije i važna trgovišta. To nije bio slučaj samo kod nas, već u cijeloj europsko – sredozemnoj rimskoj civilizaciji. Općenito govoreći, stupanj rimskodobne integracije europsko-sredozemnoga prostora može se procijeniti upravo po čimbenicima koji su zajednički najširem prostoru. A bilo ih je mnogo, iako su brojne i posebnosti.

Hrvatski prostor u prapovijesti je i u starome vijeku bio sastavnim dijelom sredozemno – srednjoeuropskih kulturnih krugova, uvijek u intenzivnim doticajima sa susjedima, od kojih je dobivao i kojima je davao. Ograničenja su u svakome slučaju bila uglavnom samo fizičke naravi: karakter komunikacija preko Dinarida uvijek je bio otežavajući čimbenik, a relativno siromaštvo prirodnim resursima koji bi bili zanimljivi tadašnjoj svjetskoj trgovini umanjivalo je zanimanje širega europskog prostora za zemlje između Drave i Jadrana. Naravno, i naš geo-politički položaj u kasnoj antici i ranomsrednjem vijeku odigrao je veliku ulogu, a naročito onaj u vrijeme turskih prodora, što zacijelo nije uvijek pogodovalo integrativnim procesima hrvatskih zemalja u europske tokove. Ipak, ostvarenja sredozemne gotike i talijanske renesanse pokazuju da su veze, i to čvrste veze, postojale tijekom čitavog srednjeg vijeka i početkom novog vijeka. Upravo je razdoblje humanizma označilo početak kontinuiranog procesa našeg “približavanja” Europi. Marko Marulić nije samo književnik već i prvi hrvatski epigrafičar, Ivan Lučić napisao je povijest Hrvatske u svjetlu i klasičnih antičkih izvora (a tiskao ju je u Amsterdamu 1666.), ali kao i u drugim europskim zemljama, tek u XIX. i XX. st. klasične se civilizacije valoriziraju na znanstveni način. Ipak, saživavajući sve rečeno, mislim da mogu ustvrditi da u znanosti o povijesti staroga vijeka nikada nije bilo prijeporno da je hrvatski prostor dio europskog prostora jer na to ukazuju kako materijalni ostatci, tako i duhovna baština.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA LVI-LVII
ZAGREB 2003.-2004.

UDK 93/99

ISSN 0351-2193

Historijski zbornik, god. LVI-LVII, str.1-259, Zagreb 2003.-2004.

Izdavač

Društvo za hrvatsku povjesnicu

Redakcijski odbor

Mirjana Gross

Ivan Kampuš

Franko Mirošević

Ivica Prlender

Tomislav Raukar

Petar Strčić

Glavni i odgovorni urednik

Ivica Prlender

Članci i rasprave iz časopisa Historijski zbornik su referirani u publikacijama:

ABC Clío

Historical Abstracts

America: History and Life

Adresa uredništva

Društvo za hrvatsku povjesnicu, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 10000 Zagreb, I. Lučića 3, Hrvatska

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti Republike Hrvatske

Tisak:

Horetzky